

**KLAIPĖDOS ISTORIJA ŠIMTMEČIO NUOTOLIU:
J. ZEMBRICKIS, KLAIPĖDOS KARALIŠKOJO
PRŪSIJOS JŪRŲ IR PREKYBOS MIESTO ISTORIJA,
KLAIPĖDA, 2002, 272 P.**

Marius Ščavinskas

Sudėtinga rašyti recenziją knygai, išleistai prieš šimtą metų. Šiuo atveju turi įtakos ne tik laiko atstumas, bet ir psichologinis niuansas. Juk autorius, miręs praėjusio šimtmečio pradžioje, negalės atsakyti į recenzento kritiką, be to, ir pats istorijos mokslas per tą ilgą laiką yra gerokai pažengęs į priekį. Būtent tai galime pasakyti, vertindami lietuviškąją J. Sembritzkio knygos leidimą – „Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija“. Tad šios recenzijos tikslas – ne ginčytis su vienokiais ar kitokiais autoriaus išsakytais teiginiais, ne ieškoti tikrų ar menamų klaidų (kas recenzijose vis dar yra populiaru), bet pristatyti pačią knygą, o per ją – Klaipėdos istorijos savimonės istoriografinius judesius. Tepaminėsime, kad pirmą kartą šis veikalas pasirodė vokiečių kalba 1900 metais.

Šiuolaikinėje lietuvių historiografijoje miestų tyrinėjimai yra gerokai pasistūmėję į priekį: leidžiami miestų istorijos šaltiniai¹, beveik visi didieji Lietuvos miestai turi savo parašytą istoriją, o Klaipėdos miestas nėra išimtis², leidžiamos Lietuvos valsčių lokalinės knygos. Vilniaus miesto, kaip sostinės, istorija jau turi gausią historiografiją, ko apie kitų miestų historiografiją nepasakysi. Nuo 1996 m. pabaigos pradėtos organizuoti Kauno miesto istorijai skirtos konferencijos, jų pagrindu leidžiamas Kauno istorijos metraštis³, o 2000 m. pavasarį pradėti rengti Vilniaus miesto istorijos skaitymai⁴. Nuo 2003 m. rudens pradėtos organizuoti ir Klaipėdos miesto istorijai skirtos Mažosios Klaipėdos istorijos studijos. Štai tokia istoriografinė fone ir pasirodė J. Sembritzkio veikalas. Beje, jis pasirodė Klaipėdai švenčiant 750-ąsias miesto įkūrimo metines. Ir tai yra dėsninga – savo apimtimi tai didžiausias veikalas, skirtas Klaipėdos miesto istorijai.

Pradžioje pora žodžių apie veikalo struktūrą. Minėta J. Sembritzkio knyga – pirmoji Klaipėdos istorijos dalis (iš viso buvo parašytas trijų tomų veikalas). Lietuviškas leidimas pasirodė su knygos autoriaus pristatymu (kas labai svarbu, nes kiekvienos knygos skaitymą vertėtų pradėti nuo susipažinimo su jos autoriumi), neatsisakyta paties J. Sembritzkio įvado ir, kas ne mažiau svarbu skaitant praėjusio šimtmečio veikalą, – knygos gale pateikti tam tikri paaiškinimai toms J. Sembritzkio knygos vietoms, kurios šių laikų skaitytojams arba yra nesuprantamos (pavyzdžiui, pasikeitę gatvių, vietovių pavadinimai), arba yra naujai aiškinamos istorijos mokslo. Pats veikalas J. Sembritzkio suskirstytas į šešias knygas: 1) Klaipėda Livonijos ordino valdžioje; 2) Klaipėda

¹ Pradėti 1988 m. (*Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, sud. Z. Kiaupa, E. Rimša, Vilnius, 1988, kn. 1.)

² V. Žulkus, *Viduramžių Klaipėda. Miestas ir pilis. Archeologija ir istorija*, Vilnius, 2002. *Klaipėda. Istorija populiariai*, Klaipėda, 2002.

³ Iki šiol pasirodė penki *Metraščių* numeriai. Pirmasis – 1998 m. (*Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 1998, t. 1).

⁴ D. Blažytė-Baužienė, Vilniaus miesto istorijos skaitymai, *Mūsų praeitis*, 2001, Nr. 7, p. 169–173.

Prūsijos Vokiečių ordino valdžioje; 3) Klaipėda iki Prūsijos hercogystės susijungimo su Brandenburgu 1618 m.; 4) Klaipėda iki Friedricho Vilhelmo I valdymo pradžios 1713 m.; 5) Klaipėda valdant abiem didiesiems karaliams ir laikotarpis iki 1806 m.; 6) Klaipėda Nelaimės ir Prūsijos pakilimo metais iki prijungimo prie Karaliaučiaus apygardos. Taigi autorius į šį tomą sudėjo Klaipėdos istoriją nuo seniausių laikų iki XIX a. pirmosios pusės. Tiesa, faktiškai iki trečiosios knygos pateikiama ne tiek Klaipėdos kaip miesto, kiek Klaipėdos kaip pilies istorija, bet tai visiškai natūralu – valdant Ordinui didžiausią vaidmenį vaidino būtent pilis, apie ją sukosi visas to meto Klaipėdos karinis-ūkinis gyvenimas. Vėliau pasirodę šio veikalo tęsiniai leido J. Sembritzkiui pateikti Klaipėdos istoriją iki autoriaus gyvenamojo laikotarpio.

Knyga, kaip minėta, pradedama paties J. Sembritzkio biografija. Ją pristatydamas D. Elertas nebe pagrindo pažymi, kad ši asmenybė lietuvių istoriografijoje savo dėmesio dar nesulaukė (p. 14). Įdomu priminti, kad J. Sembritzkis gana aktyviai išitraukė į XIX a. antrosios pusės lietuvių kultūrinį sąjūdį (p. 9), nors vėliau faktiškai nuo jo nutolo (p. 11). Galbūt dėl šios priežasties savo trilogijos 1 tome autorius palyginti nedaug vietos skyrė lietuviams ir apskritai Klaipėdos krašto autochtonams?

Pirmojoje knygoje autorius, remdamasis šaltiniais, aprašo Klaipėdos pilies ir miesto kūrimo peripetijas, Kuršo vyskupo ir Livonijos ordino (vėliau – Vokiečių ordino) tarpusavio ginčus dėl užkariaujamų žemių. Antrojoje knygoje tyrinėtojas toliau faktiškai pasakoja Klaipėdos pilies istoriją, nes pats miestas, deja, nevaizdino jokio svarbesnio vaidmens Ordino ekonominėje politikoje. Šis vaidmuo išaugo tik XVI a., kuomet Klaipėda gavo Prekymečio privilegiją, ėmė steigti pirmosios amatininkų ir pirklių gildijos. Galiausiai Klaipėdos miesto svarbumą, anot J. Sembritzkio, rodė nuolatinis Karaliaučiaus miesto noras nustumti klaipėdiečius nuo prekybos (trečioji knyga). Prekybiniai ginčai su Karaliaučiumi vyko ir vėliau. O po Prūsijos susijungimo su Brandenburgu šie ginčai tik paaštrėjo. Bet, pažymi autorius, prasidėjus Klaipėdos miesto „įvilkimo“ į tvirtovės režimą procesui, Klaipėdos konkurencingumas sumažėjo. Žinoma, prie to prisidėjo ir karų bei ligų (pirmiausia maro) atneštos nelaimės (ketvirtoji knyga). Penktoji knyga skirta naujosios Prūsijos monarchijos reformoms ir su tuo susijusiems procesams aptarti. Šios reformos palietė ir patį Klaipėdos miestą, pavyzdžiui, Fridricho miestas (Klaipėdos priemiestis), iki tol turėjęs atskirą savivaldą, buvo prijungtas prie Klaipėdos. Tuo pačiu metu į Klaipėdą pradėjo plūsti ir atvykėliai iš Vokietijos, Škotijos, Anglijos. Visa tai stiprino ir gyvino ekonominę Klaipėdos veiklą.

Šeštoji knyga pradedama gana idilišku pasakojimu apie Napoleono iš Brandenburgo išvytos Prūsijos karališkosios šeimos laikiną gyvenimą Klaipėdoje. Beje, kaip tik šiuo metu yra pasirodžiusi naujausia šiuos įvykius nušviečianti knygelė⁵. Įdomu tai, kad aprašydamas šiuos įvykius J. Sembritzkis gana kukliai įvertino (veikiau – nutylėjo) to meto Prūsijos karalystės tragišką padėtį, karališkosios šeimos faktinę tremtį pavaizduodamas vos ne kaip poilsinę kelionę, po kurios vėlesni, jau Vokietijos imperijos, klerkai stengėsi įamžinti kiekvieną vietą, kurią mindė karališkas batas. Toks įvykių romantizavimas XIX a. pab.–XX a. pr. istoriografijoje buvo dėsningas – Vokietijos imperijos istorinės savimonės sargams pastarieji įvykiai buvo nemalonūs, todėl buvo leidžiama išnaudoti karalienės Luizės pasivaikščiavimo po Klaipėdos apylinkes temą, bet ne daugiau.

Trilogijos pirmasis tomas baigiamas J. Sembritzkio parašytais papildymais bei R. Adomavičiaus ir K. Demerecko sudarytais paaiškinimais. Pati knyga apipavidalinta iliustracijomis, kurios, tiesa, ne visos (o tik labai nedidelė dalis) buvo pirmajame, vokiškajame, J. Sembritzkio veikalo leidime. Galime (jeigu taip reikia) leidėjams prikišti tik viena – nėra asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės, kuri būtų parankinė visiems tiems, kurie daugiau ar mažiau specializuojasi Klaipėdos istorijos srityje.

⁵ R. Krupavičiūtė, J. Saulėnienė, *Prūsijos karalienė Luizė Klaipėdoje. Königin Luise von Preussen in Memel, Klaipėda*, 2004 (lietuvių ir vokiečių kalbomis).

Toks būtų formalus knygos pristatymas skaitytojui. Dabar vertėtų bent trumpai pakalbėti apie tai, ar buvo reikalingas lietuviškasis J. Sembritzkio leidimas ir kokią istoriografinę vertę jis turi. Atsakymas į pastarąjį klausimą bus raktas ir į pirmąjį. Tai verta padaryti jau vien dėl to, kad tik dabar J. Sembritzkio veikalas sulaukė lietuviškojo vertimo. Beje, tam buvo ir gana objektyvios sąlygos: pats autorius Klaipėdos istoriją rašė, ko gera, orientuodamasis į Klaipėdos miesto 650-ties metų jubiliejų, o jo lietuviškasis vertimas pasirodė Klaipėdai švenčiant 750-ties metų jubiliejų. Taip buvo pagerbtas ne tik vienas žymiausių Klaipėdos miesto istorikų, bet ir įprasmintas paties miesto jubiliejus. Atsižvelgiant į šiuos, tiesa, gana subjektyvius kriterijus, J. Sembritzkio knygos reikalingumas turėtų nekelti abejonių.

Istoriografiškai nagrinėdami J. Sembritzkio veikalą, galime išvelgti mažiausiai tris istoriografinius lygmenis: 1) J. Sembritzkio veikalas atspindi XIX a. pab. istorizmo paradigmos metodologines realijas; 2) minėtas veikalas vertintinas Klaipėdos istorijos istoriografijos kontekste (istoriografiją suprantant ne kaip tariamai reikalingų pavardžių išvardijimą vadinamosiose istoriografinėse apžvalgose); 3) galime išvelgti tam tikrus istorinės savimonės judesius.

Kaip tikras XIX a. pab. istorizmo paradigmos atstovas⁶ (beje, J. Sembritzkis specialiai istorijos mokslo niekad nestudijavo, bet tai nesutrukdė jam skrupulingai surankioti visus jam prieinamus šaltinius), autorius savo santykį su istorija grindė pateikdamas šaltinius, o vėliau juos komentuo-damas, tiksliau – kuriamas naratyvas apėmė dalį to meto „specialiųjų“ istorijos mokslo disciplinų (vėliau jos virto vadinamosiomis pagalbinėmis istorijos mokslo disciplinomis) – siekdamas, sekant gamtos mokslais, viską susisteminti bei susintetinti į vieną vietą⁷. Iš čia kyla J. Sembritzkio siekis aprašyti „totalinę“ Klaipėdos miesto istoriją nuo seniausių laikų iki savo gyvenamojo laikotarpio, kai, viena vertus, ilgo laiko perspektyvoje buvo galima išvelgti tam tikrus dėsnius, kas XIX a. buvo gana populiaru, o kita vertus, – išsemiant visus įmanomus šaltinius nagrinėti siaurą arba specifinę temą⁸. Žinoma, teigti, kad ir J. Sembritzkiui rūpėjo istorijos dėsniai ir būtent dėl šios priežasties jo totalinės istorijos samprata yra tokia, būtų neteisinga. Toks „totalus“ istorijos pateikimas to meto istoriografijoje buvo įprastas dalykas, beje, vėliau prigijęs ir Analų mokyklai. Bet J. Sembritzkis šiuo atveju buvo kuklesnis, tad XIX a. pab. istorizmo paradigmos kontekste ir paprastesnis (jis neieškojo jokių istorijos dėsnių, nei filosofinio jų pagrindimo, kuo gyveno kad ir to meto Berlyno universitetas, o visos istorijos pateikimas sietinas veikiau su noru gauti galutinį ir baigtinį vaizdą, kas savaime nebuvo jokia blogybė). Dėl šios priežasties pagrindinė J. Sembritzkio istorinė misija buvo pateikti (remiantis šaltiniais) Klaipėdos istoriją tokia, kokia ji buvo iš tikrųjų. Laikydamas savo pareigą ištaisai cituoti šaltinius, jis suteikė progą pačiam skaitytojui susidaryti tą „tikrosios“ istorijos vaizdą, kokį manėsi kurias ir pats. Taigi net pats neįtardamas J. Sembritzkis padarė didelę paslaugą būsimoms istorikų kartoms: knygoje išliko tie cituoti istorijos šaltiniai, kurie vėliau žuvo karų audrose arba buvo išblaškyti po kitus archyvus ir šiuo metu sunkiai prieinami. Toks santykio su šaltiniais postūkis dar kartą parodo, kad J. Sembritzkio veikalas yra vertingas pirmiausia istoriografinė prasme.

Noras skaitytojams pateikti galutinį ir baigtą vaizdą atspindi ir autoriaus pateikiamuose įvairių pareigūnų sąrašuose (kas vėlgi savaime nebuvo blogybė), kai kada net nutraukus pagrindinę mintį nagrinėjant kokias nors J. Sembritzkiui rūpimas istorines subtilybes. Didžiojo naratyvo kuriamas konstruktas XIX a. pab. istoriografinių realijų kontekste paliko galimybę ginčytis tik dėl šaltiniuose aptinkamų neatitikimų, bet ne dėl vieno ar kito fakto, proceso ar istoriografinio lūžio interpretacijos. Dėl šios priežasties, ir tai visiškai suprantama, J. Sembritzkis į kuriamą naratyvą „išikišdavo“ tik tada, kai reikėdavo paneigti iki tol klaidingai datuotą dokumentą, neteisingai parašytą pavardę, arba naujai periodizuoti kokį nors įvykį.

⁶ Apie istorizmo paradigmą ir jos plėtotę XIX a. išsamiau – Z. Norkus, *Istorika. Istorinis įvadas*, Vilnius, 1996, p. 38–42; 51–68; 74–78; 83–84; 103–104 (toliau – Apie istorizmo...).

⁷ Apie istorizmo..., p. 76.

⁸ Apie istorizmo..., p. 69–71; 76–77.

Kitu atveju apsiribota šaltinio atpasakojimu arba ištisiniu jo citavimu. Tokia istorinių faktų dėlione neperžengė to meto istorizmo paradigmos istorijos pasakojimo schemas.

Antrasis istoriografinis lygmuo išvelgiamas tik dėl laiko perspektyvos, turint priešakyje šiuolaikinę Klaipėdos miesto istoriografiją, ją lyginant su J. Sembritzkio laikų istoriografijos lygiu. Žinoma, galimas ir kitas (gana formalus) J. Sembritzkio veikalo vertinimo būdas, kuomet žiūrima, kiek ir kas, kokiame kontekste rėmėsi J. Sembritzkio veikalu iki šių dienų, manant, kad gausenės ar ne toks gausus minėjimas atskleidžia tam tikrą vertingumo/nevertingumo lygį. Tiksliau klausimas keltinas toks: kiek J. Sembritzkio veikalas funkcionuoja ar funkcionavo visoje Klaipėdos miesto istoriografijoje? Ar nebuvo šis veikalas paminimas tik esą privalomose istoriografinėse (iš tiesų – anotacinėse) apžvalgose? Atsakant į šiuos klausimus galima daryti išvadą, kad recenzuojamam veikalui iki šiol remiasi Klaipėdos miesto tyrinėtojai. Žinoma, kyla ir kitas klausimas: ar šis rėmimasis tai tik kai kurių, jau J. Sembritzkio paminėtų, faktų atkartojimas, ar tai polemika dėl pačių faktų.

Dėl J. Sembritzkio pasirinktos dėstymo metodologijos galime teigti, kad J. Sembritzkio veikalas buvo remtasi norint ne tiek polemizuoti dėl vieno ar kitų faktų, procesų, kiek pasinaudoti jau surinktais faktais, retkarčiais nurodant, kurioje vietoje tyrinėtojas suklydo ar buvo teisingas ir panašiai. Bet, tai galime pakartoti dar kartą, toks rėmimosi J. Sembritzkio veikalu būdas buvo nulemtas autoriaus metodologinėmis nuostatomis, kurios neperžengė XIX a. pab. istorizmo metodologijos nuostatų.

Trečiasis istoriografinis lygmuo siejasi su istorinės savimonės apie Klaipėdos istoriją sklaidą. Čia vertėtų atsižvelgti į tai, jog pats autorius buvo lenkų kilmės Prūsijos karalystės gyventojas. Todėl nenuostabu, kad jam klaipeidiečiai – tai pirmiausia Prūsijos vokiečiai, kurie ir įkūrė Klaipėdą, rūpinosi jos suklestėjimu. J. Sembritzkiui lietuviai, kuršiai, žemaičiai ar skalviai tebuvo tik priešiški kaimynai, nuolatiniams savo išpuoliais kenkę klaipeidiečiams ir jų miesto suklestėjimui (o iš tiesų – Vokiečių ordino riteriams ir kolonistams vokiečiams) (plg. p. 44; 46–47). Žinoma, tokia retorika nesiskyrė nuo kitų XIX a. pab. *Ostforschung* tyrinėtojų aiškinimų, pagal kuriuos autochtonai gyventojai būdavo paverčiami užkariautojų užpuolikais. Šiuo atveju J. Sembritzkio istorinė savimonė toliau Vokietijos imperijos ideologinių nuostatų nepažengė.

Kalbėdami apie J. Sembritzkio istorinę savimonę turime konstatuoti ir tai, kam jo veikalai buvo skirti. O jie buvo skirti vokiškai kalbantiems Klaipėdos gyventojams, turintiems Vokietijos imperijos formuojamą istorinę sampratą ne tik apie pačią Klaipėdą, bet ir apie Prūsiją. Žvelgiant šių dienų istorinės metodologijos paieškų akimis J. Sembritzkio veikalą galima pritempti prie mikroistorijos, per kurią (šiuo atveju per Klaipėdos istoriją) atskleidžiama ir viso krašto, kaip Vokietijos imperijos dalies, istorija. Todėl nenuostabu, kad Klaipėdos istorija periodizuota remiantis to meto nusistovėjusia periodizacijos schema. Periodizuoti istorinius įvykius pagal politinės-įvykinės istorijos modelį buvo (beje, ir yra) būdinga visiems istorizmo paradigmos istorikams, tad šiuo atveju J. Sembritzkis nebuvo jokia išimtis, nors, kita vertus, autorius pirmiausia buvo užsibrėžęs parašyti (kas aiškėja ir iš veikalo pavadinimo) ūkinę-prekybinę Klaipėdos istoriją. Skaitant šią knygą, tai turėtina galvoje. Kitaip bet kuriam šių dienų klaipeidiečiui pagrįstai gali kilti klausimas, o kur buvo lietuviai Klaipėdoje ir kas jie buvo, nors pačioje knygoje lietuviai retkarčiais ir sušmėžuoja (plg. p. 141–145). Šiuo atžvilgiu galima (ir verta) kalbėti apie Vokietijos imperijos provincijos miesto Klaipėdos (Memelio) identitetą bei jo santykį su dabartinės Klaipėdos identitetu. O tai reiškia, kad J. Sembritzkio, kaip klaipeidiečio, istorinė savimonė yra (ar bent jau kai kuriais klausimais turėtų būti) netapati dabartinei klaipeidiečio istorinei savimonei. Žinoma, tai nereiškia, jog dėl to šių dienų klaipeidiečiui reikia atsisakyti senojo Klaipėdos paveldo. Jo nereikia atsisakyti, bet įvertinti būtina.

Pabaigoje reikėtų sukonkretinti patį J. Sembritzkio veikalo „reikalingumo“ klausimą, kurį išskėlėme. Reikia atskirti paties veikalo naudingumo (o tiksliau – konceptualumo) klausimą lietuvių istoriografijoje nuo plačiau visuomenei pristatomo „naudingumo“. Šiuo atveju J. Sembritzkio veikalas yra įdomus tuo, kad šis „naudingumas“ išsiskleidžia abiem lygiais. Kaip istorinės metodologijos ir XIX a. pab. istorinės savimonės veikalas jis yra įdomus lietuvių istoriografijos lyg-

menyje. Įdomus ir tuo, kokios pozicijos autorius laikėsi Klaipėdos lietuvių atžvilgiu, kokios to meto (t. y. XIX a. pab.) Vokietijos imperijos ideologinės klišės persikėlė į recenzuojamą veikalą, t. y. pats J. Sembritzkio veikalas faktiškai yra virtęs šaltiniu. Tad per J. Sembritzkį galime nagrinėti ir apskritai klaipėdiečių istorinės savimonės vingius, jų požiūrį į Vokietijos monarchiją, jos formuojamą požiūrį į Klaipėdos krašto senovę ir panašiai. Pati paprasčiausia pirmojo „naudingumo“ istoriografinio lygmens dalis – faktografinis veikalo įvertinimas. Savo faktografinė gausa (o ji būtų neįmanoma be plataus šaltinių panaudojimo ir pasirinktos metodologijos) J. Sembritzkio veikalas reikšmingas iki šiol, nes primena veikiau tam tikrą žinyną apie Klaipėdos miesto senovę. Istorizmo paradigmos kontekste tai yra didžiausias veikalo privalumas.

Plačiajai visuomenei (pirmiausia – klaipėdiečiams) J. Sembritzkio veikalas turėtų būti parankinė knyga, kurioje dėl faktografijos gausos galima rasti daugelį įdomybių iš senosios Klaipėdos istorijos, kuri daugeliui yra nežinoma. Tad pažintine prasme J. Sembritzkio trilogijos pirmasis tomas taip pat yra naudingas kiekvienam, kuriam bent kiek rūpi uostamiesčio likimo vingiai.